

A Szapolyaiak a magyar történelemben

A SZAPOLYAI-KUTATÁS FELADATAI

BESSENYEI JÓZSEF

Úgy vélem az itt jelenlevők mindannyian tudatában vannak annak, hogy Szapolyai János életének és munkásságának feldolgozása a magyar történettudomány egyik nagy adóssága.

Az adósság törlesztéséhez előttünk már többen hozzáfekttek. Közülük első helyen Barta Gábor nevének kell, ebben a körben elhangoznia. Az ő egész történetírói munkássága azt a célt szolgálta, hogy eme bonyolult, nehéz korszak problémáira fényt derítsen. Mindnyájan, akik ezt a korszakot kutatjuk, az ő munkásságára építünk. Műveinek alapos megértése és feldolgozása nélkül nem lehet világos képünk arról, milyen forrásbázison folyt és meddig jutott el a korábbi kutatás.

E nélkül ugyanis nem tehetünk eleget magasztos feladatunknak, annak, hogy méltó emléket állítsunk a magyar történelem egy meghatározó személyiségének, akit nem minden alap nélkül tartottak utolsó nemzeti királyunknak.

Kezdetnek néhány előzetes megjegyzés: Mint tudjuk, a források pusztulása még a magyar történelemben szokásosnál is jelentősebb, ami nagymértékben akadályozza, nehezíti a munkát. A törökkor forrásainak megfogyatkozása nem meglepő, ám az igen, hogy a János király idejében bekövetkezett drámai tömegű veszteség még ennél is nagyobb. Kezdjük az egyik legfontosabbal: A Szapolyai-család levéltára nem maradt ránk, sőt a magyar királyi levéltár sem lelhető fel. Az utóbbi eltűnésének okai között a török hadjáratok pusztításai, valamint a királyi udvar inkább menekülésnek, mint költözésnek nevezhető sorozatos helyváltottatásai tudhatók be.

A Szapolyai körül tevékenykedő legfontosabb személyek, Perényi Péter, Török Bálint, Werbőczy István, valamint a szintén említést érdemlő Bebek, Ráskay, Kosztka család levéltára nem maradt ránk. Eme hiányokat távolról sem pótolhatja az 1956-ig fennmaradt és publikált Héderváry-levéltár – még ha témánk szempontjából igen hasznosnak tekinthető is. Továbbá a korszak jelentős tényezőjének számító Podmaniczky-család archívuma sem, amelyet – szerencsénkre – Lukinich Imre 1939-ben közzétett, még mielőtt – 1945-ben – e gazdag gyűjtemény is elpusztult volna.

Nem jobb a helyzet a Szapolyai által birtokban tartott városok forrásanyagával sem. A főváros, Buda levéltára a török foglalkor csekély kivétellel elveszett, úgy mint Szapolyai legfontosabb mezővárosainak, Solymosnak, Lippának levéltárai is. Gyulafehérvár 1658-ban, Nagyvárad 1660-ban ugyancsak a török foglalkor vesztette el anyagát. Segesvár levéltárának nagy része 1601-ben semmisült meg, amikor a székelyek bevették.

Ezek után nézzük, mi az, ami fennmaradt? Az erdélyi városok közül Bras-

só, Beszterce és Szeben iratanyaga szerencsésen megmenekült a pusztulástól, mint ismeretes Brassó 1530-tól, Beszterce 1531-től, Szeben – ahol az egész szász nemzet levéltárát őrizték – 1536-tól volt Szapolyai kezén. Továbbá nagyrészt megvan az, amit nem Magyarországon őriztek, vagyis a külügyekre vonatkozó források. A bécsi Haus- Hof- und Staatsarchiv hungarikái azok, amelyek segítségével nemcsak János király külkapcsolatai, de belpolitikájának körvonalai is éles kontúrokkal megrajzolhatók. Nyomtatásban csak töredékük látott napvilágot, azonban már e kevés anyagból is megállapítható roppant történeti értékük (Schullernak az 1526–1538 közti erdélyi eseményeket bemutató regesztakiadására gondolok.) Igen jelentősek még Szapolyai diplomatáinak – Brodaricsnak, Frangepánnak és a többieknek – külföldre írott vagy odavitt levelei, és az azokra adott válaszok. Az eddigi kutatások tükrében ezek legnagyobb számban a vatikáni, a krakkói, és a velencei gyűjteményekben maradtak fenn. Egy részük nyomtatásban is megjelent, miképp a brüsszeli burgundi, londoni levéltárak hungarikái is.

Végül – de nem utolsó sorban – meg kell említeni a török kapcsolat forrásanyagát, amely a Topkapi Szeráj levéltárában várja a feltárást s a publikációt, ezek remélhetően alapszabán fogják meghatározni a korszakról alkotott képet.

Az elbeszélő források közül többet megbízható kiadásban használhatunk, így pl. Tinódi Lantos Sebestyén munkáit Szakály Ferenc sajtó alá rendezésében, és hála Barta Gábornak, Hieronym Laski naplóját, amely 1996-ban jelent meg. Verancsics Antal munkáit és kéziratgyűjteményét jó színvonalon adta ki Szalay László 1857-től, s ennek modern, magyar nyelvű kiadására sem kell már remélhetőleg sokat várnunk. Ám a korszak több kiadott anyaga csak nehezen hozzáférhető, például a két király közötti polgárháborút feldolgozó Zermegh János műve, amelyet tanítványa, Schwandtner adott ki a *Scriptores Hungaricarum veteres ac genuini* 2. kötetében 1746-ban, hasonlóképpen a másik, e korszakkal foglalkozó elbeszélő munka, Caspar Ursinus Velius műve, Kollár 1762. évi edíciójában.

A kutatás – teljesen logikus módon – a leginkább hozzáférhető külpolitikai témakör feldolgozásában hozott látványos eredményeket. Ilyen volt Szalay 1859-ben megjelent tanulmánya: *János király és az európai hatalmasságok 1526-1528*. A bécsi levéltárak anyagát alaposan kiaknázva írta meg művét Károlyi Árpád: Adalék a nagyváradi béke s az 1536-38. évek történetéhez. *Századok*, 1878. 591–617, 687–732, 790–840, és ugyanő: A nagyváradi béke okmánytára. In: *Történelmi Tár*, 1878. Majd Fraknoi Vilmos: János király és a római szent-szék. (*Századok*, 1902, 697–715, 793–809, 895–911.) c. munkája, utána pedig Barta Gábor 1981-ben publikált dolgozata: A Sztambulba vezető út 1526-1528. (A török-magyar szövetség és előzményei) (*Századok*, 115. 1. sz. 152–205.) is a külpolitikát taglalja. A török külpolitikát markánsan, új forrásokat is felvonultatva mutatja be Fodor Pál: Török politikai törekvések Magyarországon. 1520-1541. In: *Magyarország és a török hódítás*. 1991. Budapest, 13–121.

Sajnos több, egyéni kutatáson alapuló fontos munkát nem tudok e témában felsorolni.

A korszak napról-napra gyökeresen változó, bizonytalan helyzeteiben a döntéshozó csoport választásai, cselekedetei rendkívüli jelentőségűek, ezért személyiségük vonásai rendkívül izgatják a kutatókat. Ezért historikusaink a külpolitikai mellett a biográfiai megközelítést tartották a leglényegesebbnek. Néhány 19. századi kísérlet után (Majláth Béla: *Maylád István*, Kretschmayr: *Gritti*), Barta Gábor volt az, aki hatalmas forrásismerettel és kitűnő íráskészséggel rajzolta meg a korszak vezetői közül Werbőczy, Gritti, Fráter György portréját. János király uralkodásának módszeres kidolgozásához is hozzáfogott, s sajnálhatjuk, hogy csupán Szapolyai uralkodása első korszakának megírására engedett neki időt a sors.

Sokat profitált a Szapolyai-kutatás az elmúlt évtizedekben örvendetes fejlődésnek indult helytörténeti kutatásokból is. Kubinyi András fejezete az 1973-ban megjelent Budapest-monográfiában, továbbá Szakály Ferencnek a törökkori Pápáról (1994) és Pécsről szóló fejtegetései (utóbbi a *Mezőváros és reformáció* c. kötet (1995) Schreiber Farkasról szóló fejezetében) mutattak fel igen sok új eredményt.

Szakálynak A dél-dunántúli hadszíntér 1526-1543. c. fejezete a *Pécs a törökkorban* c. tanulmánykötetében (1999, 17–51.) az eseménytörténeti megközelítés egyik leghasznosabb művelőjévé avatta őt (Barta Gábor tanulmányai mellett) sajnos immáron ennek folytatását is mástól kell várnunk.

A korszak fontosságához képest ezek talán nem igazán látványos eredmények, de még egyszer hangsúlyozom, nem szabad elfelejtenünk, forrásokban mennyire szegény Szapolyai országlásának majdnem másfél évtizednyi időszaka.

Merre indulhat a továbblépés?

Természetesen folytatható és folytatandó is a kutatás mindazon irányokban, amelyekben eddig zajlott. Sokat várok az Erdéllyel kapcsolatos publikációktól, hiszen ott viszonylag jelentős számú, még fel nem használt forrás maradt fenn. Továbbra is ígéretes terület a diplomáciatörténet, ott reményeink szerint Tóth Péter varsói kutatásai járhatnak új eredményekkel.

Emellett a legfontosabb, hogy összegyűjtsük Szapolyai korának minden lehetséges magyarországi forrását. Nagyobb mennyiségről természetesen szó sincs, viszont éppen ezért roppant fontos ez az anyag. A diplomatikai levéltárhoz hasonlóan képzelek el egy gyűjteményt, már csak azért is, mert jól tudjuk, hogy 1526 a magyar okleveles gyakorlatban, és általában az írásbeliségben nem jelent fordulópontot, az csak valamikor a század közepe táján következett be. A diplomatikai levéltár tehát nyugodtan kiterjeszthetné időbeli határait az 1540. év végéig. Az összegyűjtött anyagban tallózva bizonyára közelebb jutunk e rejtélyekben gazdag kor titkainak megfejtéséhez.

Végül felettébb hasznos lenne az is, ha a korszak kutatói időről-időre összegyűlhetnének, hogy számot adjanak újabb eredményeikről – egymásnak és az érdeklődő tágabb szakmai közösségnek is. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara kész magára vállalni ennek megszervezését.

THE PROBLEMS OF THE SZAPOLYAI-RESEARCHING

JÓZSEF BESSENYEI

The main problem of the Szapolyai-researching is the lack of sources of this era. Because of the expeditions of the Turks and the rare moving of the Hungarian court the sources of the Turkish era had been seriously decreased. So neither the Szapolyai family's archive nor the court's archive of the Hungarian king didn't remain. It makes the work hard that we also don't have other important persons' archives like Péter Perényi, Bálint Török, István Werbőczy and families' like Bebek, Kosztka, Ráskay. This lightens that the Podmaniczky and Héderváry families' documents had been publicated. It could also help if some towns' archives like, Buda, Solymos, Lippa, Gyulafehérvár, Nagyvárád, Segesvár would remain, but these were also destroyed by the Turkish occupation. Beside this, there are some sources from other special fields like the archives of the Transilvanian towns (Brassó, Beszterce, Szeben) or the Vatican, Krakow and Venice, where the documents of the Hungarian foreign affairs can be found. The Turkish connection also has a unique and excellent source-base in Turkey in the Serai of Topkapi. Beside the primer sources there are good narrative sources in reliable editions. The local historical researches with the biographical approach also gave new data to several problems in connection with the Turkish era. To sum up these it could be state that we need collecting more other sources and publicating them and continuing the existing researches.